

«Ղարաբաղ» կոմիտեի և «Կռունկի» արգելումը մեծ բողոք առաջացրեց ոչ միայն Հայաստանում ու Լեռնային Ղարաբաղում, այլև ամբողջ միությունում և սփյուռքահայության շրջանում: Հրապարակախոս Հ.Բորովիկի հետ մարտի 28-ին ունեցած հանդիպման ժամանակ Սիլվա Կապուտիկյանը հայ ժողովրդի անունից խիստ ճանհանգստություն հայտնեց «Ղարաբաղ» կոմիտեի և «Կռունկի» գործունեությունը արգելման առթիվ: Նա այսպես ավարտեց իր խոսքը. «Վերջերս վերացվեց Ղարաբաղի հարցը տնօրինող մեր հանրապետական կոմիտեն, և պարզ է, որ կոմիտեականները դեռևս հնարավորություններ կունենան ազատ ու հանգիստ շարունակել իրենց առօրյա գործն ու կյանքը: Իսկ ի՞նչ պիտի կատարվի Ղարաբաղի այդ նույն կոմիտեի անդամների հետ: Մենք չենք մոռացել այնտեղ տասնամյակներ մոլեգնած շովինիզմի ու բռնությունների հայակործան դեպքերը: Ուրեմն մենք պարտավոր ենք սատար կանգնել մեր արյունակիցներին ու վերին ղեկավարության միջամտությունն ապահովել, որպեսի Ղարաբաղը այս անգամ ևս չդառնա դաժան հաշվեհարդարի ասպարեզ»:

1988-ի մարտի վերջերից դարաբաղյան շարժումը քակոխեց պայքարի նոր շրջան և ընդգրկեց ժողովրդական զանգվածների ավելի լայն շրջաններ:

ԼՈՒՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԱՐՅԱՆՅԱՆ ԸՆԴՐՄԱՆ ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒՄԸ ԹՈՒՐԿ-ԱԳՐԱԵՋԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՅՆԵՐՈՎ 1988 – 1994 թթ.

Ոգևորված վերակառուցման քաղաքականության տված հնարավորություններից՝ արցախահայությունը պայքար է սկսում իր ազատագրման համար: 1988 թ. փետրվարի 20 –ին ԼՂԻՄ –ի մարզխորհուրդը որոշում է ընդունում դիմել ՀԽՍՀ ԳԽ –ին և ԱԽՍՀ ԳԽ –ին և խնդրել մարզը միավորել ՀԽՍՀ –ին: Արցախահայության պայքարում բախվեցին հայ – ռուսական և հայ – ադրբեջանական շահերը:

Արցախյան շարժումը լուրջ ուսումնասիրության կարիք ունի: Մենք կանրադառնանք միայն ադրբեջանական և թուրքական լրատվամիջոցների արծազանքին: 1988 թ. փետրվարից ադրբեջանական և թուրքական մամուլի, ռադիոյի և հեռուստատեսության մշտական ուշադրության կենտրոնում էր գտնվում Հայաստանում և Արցախում տիրող իրավիճակը: Ադրբեջանական լրատվամիջոցների անդրադարձը որպես կանոն եղել է ապատեղեկատվական, հակահայկական և զանգվածային լրատվամիջոցները ծառայեցվել են Ադրբեջանի շահերին՝ ԼՂԻՄ –ի հարցը խեղդելու համար:

Թուրքիան հանդես գալով ԽՍՀՄ –ի 50 մլն –ոց մուսուլմանության պաշտպանի դերում, զանգվածային լրատվամիջոցներով մշտապես խեղաթյուրում էր Արցախյան շարժման բուն էությունը՝ ի շահ Ադրբեջանի: ՀՀ հռչակումից հետո (1991 թ. սեպտեմբեր) Թուրքիան ձգտում էր դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել նորանկախ պետության հետ: Նա իր միջնորդությունն էր առաջարկում Հայաստանին և Ադրբեջանին պատերազմի դադարեցման համար՝ միաժա-

¹ Ուլուբաբյան Բ., Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն, Երևան, 1997, էջ 61:

մանակ չընդունելով Ադրբեջանի տարածքային ոչ մի կորուստ: Թուրքիան նաև Հայաստանի հետ ցեղասպանության հարցից հրաժարվելու երկխոսության փորձեր էր կատարում:

ԽՄԿԿ –ն, որն իր քաղականությամբ ստանձնեց Ադրբեջանի պաշտպանի դերը, 1988 թ. փետրվարի 21 –ին հրապարակեց Արցախյան շարժման վերաբերյալ իր առաջին որոշումը՝ «Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձությունների վերաբերյալ»: Նույն գնահատականին միացան նաև Ադրբեջանի ռադիոն և հեռուստատեսությունը, որոնք եթերից հայտարարեցին որ ԼՂԻՄ –ի խռովությունները առանձին ծայրահեղական խմբերի գործն է¹: Հեռուստատեսությամբ Ադրբեջանի ԿԿ առաջին քարտուղար Բադիրովը խաղաղության կոչ արեց և հայտարարեց, որ համարապետությունում տարածքային փոփոխություններ չեն լինելու:

Իսկ հաջորդ օրը՝ փետրվարի 22 –ին, բազմահազարանոց ադրբեջանական ամբոխը Ադդամից շարժվեց ԼՂԻՄ –ի մոտակա Ասկերան ավանի վրա: Հետևյալ օրերին ադրբեջանական հեռուստատեսությունը և ռադիոն, ՏՄԱՍ –ը համամիութենական ռադիոն և կենտրոնական հեռուստատեսությունը հաղորդեցին, որ բախումների արդյունքում սպանվել է երկու ադրբեջանցի: Դա արվում էր լարվածությունն ուժեղացնելու նպատակով:

Ողջ 1988 թ. ընթացքում ադրբեջանական և թուրքական լրատվամիջոցները ձգտում էին ստեղծել հայ ազգայնականի և կոմֆլիկտ սանձազերծողի կերպար:

«Միլլիյեթ» թերթի 1988 թ. մարտի 14 –ի համարում կարդում ենք. «Ադրբեջանին պատկանող հողերը չեն կարող Հայաստանին տրվել միայն այն պատճառով, որ հայերը այդպես են ուզում: Խորհրդային Միությունում ոչ մի երկրի հողը չի կարող բռնագրավվել: ԽՍՀՄ –ում հողը շատ է, բոլորին էլ կբավարարի, դեռ մի բան էլ ավել»²: Ուրեմն, ԼՂԻՄ–ի դժգոհ հայերը կարող են հեռանալ իրենց հայրենիքից իսկ Ադրբեջանի տարածքների պահպանումը ընդամենը պատմության պահպանումն է:

Արցախում և ՀԽՍՀ–ում սկսված շարժումը հզոր էր, սակայն խաղաղ ցույցերը և սահմանադրական պահանջները շփոթեցնում էին ԽՍՀՄ կառավարությանը: 1988 թ. փետրվարի 21 –ին Ստեփանակերտ են ժամանում ԽՄԿԿ – Զաղթյուրոյի անդամներ Ռազունովսկին և Դեմիչևը, իսկ փետրվարի 23 –ին Երևան ժամանեցին Դոլգիխը և ԽՄԿԿ քարտուղար Լուկյանովը: Հաջորդ օրը հանդիպելով Արցախյան շարժման ղեկավարների հետ՝ պատվիրակները հավատացրին, որ հեռուստատեսությունը և մամուլը կղաղարեցնեն ինֆորմացիայի խեղաթյուրումը: Պետք է նշել, որ շարժման առաջին օրերին հակահայկական խոշորամասշտաբ լրատվական արշավի նախաձեռնողը Ադրբեջանն էր:

Հայկական հեռուստատեսությամբ առաջին անգամ միտինգներից հատվածներ ցույց տրվեցին միայն փետրվարի 26 –ին «Լրաբեր» լրատվականով: Նույն օրը Դոլգիխը հեռուստատեսությամբ կարդաց Մ. Գորբաչովի ուղերձը Հայաստանի և Ադրբեջանի ժողովուրդներին: Այս ուղերձին անդրադարձել են եվրոպական, ամերիկյան և այլ լրատվամիջոցներ: Ըստ նրանց Գորբաչովը հայտնվել է իր համար անշահավետ պայմաններում:

Թուրքական մամուլն անվստահությամբ էր վերաբերվում ԽՍՀՄ –ում հռչակված դեմոկրատիային: Այդ են վկայում թերթի հրապարակումները,

¹ Карабахский вопрос: Истоки и сущность в документах и фактах, Степанакерт, 1989, стр. 35:

² «Միլլիյեթ», 1988, մարտի 14:

ուր առանձին հողվածներով քննարկվում են այն բոլոր պայմանները, որոնք գոյություն ունեն հԱՅՄ –ում և նպաստավոր էին Ադրբեջանի համար: Թերթի մի համարում երբեմն

տպագրվում էր Արցախին վերաբերվող մի քանի հողվածներ: Թերթը մշտապես ընթերցողի ուշադրությունն էր հրավիրում այն բանի վրա, որ Երևանում և ԼՂԻՄ–ում բացակայում են օտարազգի ժուռնալիստները: Թերթում ամեն կերպ փորձվում էր հաստատական այն կարծիքը ստեղծել, որ բարձրագույն հարցը ապօրինի է և պատմական ոչ մի հիմք չկա այն ուղղելու համար: Այս մասին պրոֆեսոր Հասան Զոնին մի հողված է հրատարակել «Ղարաբաղ և Նախիջևան: Եվրոպացիներ, ճանաչեք թուրքերի իրավունքները» խորագրով, ուր անդրադարձել է Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերին՝ խեղաթուրելով պայմանագրերը ստորագրելու պատմական նախադրյալները¹:

«Անվտանգության միջոցառումներ», «ԽԱՅՄ Գիտարտահերթը նստաշրջանում ռուսները հայերին սաստեցին», «Գործաչուփից նոր խոստումներ» և այլ հողվածներում ԼՂԻՄ –ի ազատագրական պայքարի մասին ոչ մի խոսք չկա, հիշվում է միայն Հայաստան անունը և նրա կողմից առաջ քաշված հողային պահանջատիրությունը:

«Միլլիյեթ» թերթի 1988 թ. մարտի 14 –ի համարում «Հայերը հրահրում են» հողվածում անդրադարձ է կատարվում ԽԱՅՄ Հյուսիսային Կովկասի ավագ Մուֆթի Գոգիկի Թուրքիա կատարած այցին, մեջ է բերվում Մուֆթիի խոսքերը. «Ինձ համար անհասկանալի է, թե ձեզանից ինչու» են հող պահանջում: Նույն պահանջն է ներկայացվում Ադրբեջանին: Սակայն խորհրդային ղեկավարությունը թույլ չի տա, որ մի ժողովուրդ մյուսից բռնությամբ հող վերցնի»²:

Գեղասպանության և Սուլճայիթյան եղեռնագործության մասին լրատվությամբ թուրքական մամուլը ժլատ գտնվեց: Չնայած ԱՍՆ կոնգրեսում հայկական ցեղասպանության նախագծի պաշտպանությամբ հանդես են եկել բազմաթիվ կոնգրեսականներ, սակայն Թուրքիան վայելելով Ռեյզանի վարչակարգի հովանավորությունը, շահավետ դիրք էր զբաղել:

Մեջբերելով հայերի դժգոհությունը. «1915 թ. մահմեդական թուրքերը մեզ կոտորեցին, իսկ հիմա մահմեդական ազերիները», Թուրքիան մերժում է իր առնչությունը Սուլճայիթյան եղեռնագործությունը և անուղղակիորեն հասկացնում, որ հայերի և ադրբեջանցիների պայքարը պատմության խորքից է գալիս³:

«Դատարկ սպառնալիքներ» հողվածում ԱՍՆ կոնգրեսական Մ. Մարտինեյը խոսելով հայոց ցեղասպանության նախագծի և ԱՄՆ – Թուրքիա հարաբերությունների մասին, ասում է, որ «Ադրբեջանում թուրքական ծագումով ավագա-կախների կողմից սպանված հայերը ինձ հիշեցրին, որ խորհրդային կառավարությունը մոռացել է հայերի ցեղասպանությունը»⁴:

Սուլճայիթյան ջարդերի և Արցախյան շարժման գործում ադրբեջանական մամուլը խորամանկորեն հարցը խճճելով՝ իրադարձություններն այլ դիրքերից էր լուսարանում: Նախ ասեմք, որ հարցին անդրադարձել են ադրբեջանական բոլոր լրատվամիջոցները՝ «Ազերինֆորմը», «Բաքվի աշխատավոր», «Ադրբեջանի երիտասարդություն», «Կոմունիստ» (հայերեն լեզվով), «Բաքու» (ադրբեջ. և ռու-

¹ Տե՛ս «Միլլիյեթ», 1988, մարտի 14:

² «Միլլիյեթ», 1988, մարտի 14:

³ Տե՛ս «Միլլիյեթ», 1988, մարտի 26:

⁴ «Միլլիյեթ», 1988, մայիսի 5:

սերեն (եզուներով) , «Գրականություն և արվեստ» (ադրբեջ.) , «Ապորտ» և այլ թերթերը: 1988 թ. ադրբեջանական թերթերի նյութերը բաժանվում են երկու շրջանի միջև Սումգայիթյան ոճրագործությունը և նրանից հետո: Մինչև Սումգայիթյան իրադարձությունը ադրբեջանական թերթերը ողորկված են հայ «ծայրահեղականների , ազգայնականների» դեմ ուղղված անեծքներով , իսկ Սումգայիթից հետո թմբկահարվում է ժողովուրդների եղբայրության թեման , անհասցե քննադատվում են խուլիգանական տարրերը , որոնց ազդեցության տակ են ընկել «դյուրահավատ մարդիկ»:

«Բաքվի աշխատավոր» թերթում (Ադրբեջանի ԿԿ օրգան) տպագրվում էին բանվորների , մտավորականների հողվածները , խմբագրությանը հասցեագրված նամակները և հեռագրերը: Թերթի հողվածների վերնագրերը հենց սադրիչ են ստեղծում են ժողովուրդների եղբայրության դեմ ուղեկող հայի կերպար և ապակողմնորոշում իսկ ՍՄԿՄ հասարակությանը: Օրինակ՝ «Եղբայրությունը մեզ համար սրբություն է» «Մշակույթների բարեկամություն նշանակում է ժողովուրդների բարեկամություն» , «Ամրացնել եղբայրության շղթաները» , «Ամրապնդել խորհրդային ժողովուրդների բարեկամությունը և եղբայրությունը» և այլ խորագրերի տակ հանդիպող բոլոր հողվածներում զարմանք է հայտնվում , թե ո՞վքեր կարող էին թշնամանք սերմանել երկու հարևան ժողովուրդների միջև , որոնք ունեն մի ընդհանուր հայրենիք՝ իսկ ՍՄԿՄ:

Թերթում դիտավորյալ տպագրվել են Ադրբեջանի հայերի հողվածները , որոնք ամոթաբեր են: Օրինակ՝ 1988 թ. փետրվարի 28-ի համարում իսկական անդամ Ն. Ռ. Համբարձումյանը իր հողվածում թշնամական դիրք է բռնում այն մարդկանց հանդեպ , ովքեր հնարել են ԼՂԻՄ-ի հարցը , երիտասարդությանը շեղել ճանապարհից և առաջին անգամ զարգացվում է այն միտքը , որ հայերին իրահրում են դրսից¹: Իսկ 1988 թ. մարտի 8-ին «Պուբլիցիստ» հեռուստահաղորդման մեջ այս մտացածին հարցը ընդգրկում քննարկման դրվեց: Այս հարցի ապացուցմամբ հանդես եկավ նաև Ադրբեջանի ԳՎ հասարակական գիտությունների գիտական ինֆորմացիայի կենտրոնի տնօրեն Ա. Ջարգարովը «Ո՞վ է թեժացնում կրքերը» հողվածում: Նրա միակ խնդիրն էր ապացուցել , որ ԼՂԻՄ-ի իրադարձությունները իրահրված են արտասահմանից²: Ինչ վերաբերում է Սումգայիթյան ջարդերին , թերթի մարտի 5-ի համարում ցավակցություն է հայտնվում զոհվածների ընտանիքներին Ադրբեջանի ԿԿ ԳԽ և Միևխորհի անուններից: Թերթում այս հարցի քննարկման համար հայտնվում է նոր խորագիր՝ «Բարեկամությունից և խաղաղությունից ավելի թանկ բան չկա» , ուր փաստերը խեղաթյուրվում են և հայտնվում է այն միտքը , որ Սումգայիթում և Կիրովաբադում տեղի ունեցած դեպքերը անհավասարակշիռ անչափահասների գործողություններն են՝ Ղարաբաղում թշնամիներ գտնելու համար³:

Հայերեն լեզվով լույս տեսնող «Կոմունիստ» թերթը , որը կատարում էր Ադրբեջանի կառավարության հրամանները , հիմնականում շարունակում է «Բաքվի աշխատավոր» թերթի բռնած դիրքը:

¹ Տե՛ս «Բաքվի աշխատավոր» , 1988 , փետրվարի 28:

² Տե՛ս նույնը , 1988 , մարտի 8:

³ Տե՛ս նույնը , 1988 , մարտի 3:

«Գրականություն և արվեստ» թերթի 1988 թ. մարտի 4 –ի համարում միտք է հայտնվում, որ արդեն ինքնա ժամանակ է փորձել արվում երկու ժողովուրդների միջև թշնամանք սերմանել և կոնֆլիկտ սանձազերծել¹:

Բաքվի քաղկոմի և գործկոմի պաշտոնաթերթ «Բաքուն» Ղարաբաղում և Նրա շուրջ տեղի ունեցածը ներկայացնում է որպես թյուրիմացություն և լկտիարար մեջ բերում ադրբեջանական ինտերնացիոնալիզմի փաստեր²:

Ադրբեջանի կառավարությունը շարունակելով հայաթափման քաղաքականությունը՝ 1988 թ. նոյեմբերին սկսեց Ադրբեջանի երկրորդ հայաշատ կենտրոնի՝ Կիրովաբադի (Բաքվից հեռու) հայության ջարդը և բռնագաղթի սկիզբը: Վայրագությունները շարունակվեցին մինչև ամսվա վերջը: Նոյեմբերի 22 –ին Բաքվի հեռուստատեսության ուղիղ եթերով ցուցադրվեց Բաքվի միտինգը՝ հակախորհրդային, հակառուսական կոչերով, իսլամական խորհրդանշով, որը ազդակ դարձավ Բաքվում, Նախիջևանում, Կիրովաբադում նոր զանգվածային անկարգությունների և մարդկային զոհերի համար: Իսկ նոյեմբերի 20 –ին Ա. Վեզիրովի հեռուստատեսային ելույթը կրկին ապացուցեց Ադրբեջանի ԿԿ թշնամական տրամադրվածության մասին³:

Հետաքրքիր է 1989 թ. հունիսին «Զնամյա» հանդեսում տպագրված ամերիկյան հայտնի ֆինանսիստ Ջորջ Աորոսի դիտողությունը «Գործաշուկի կոնցեպցիան» վերնագրով: Մեջբերենք. «Այնքան էլ իրականությունից կտրված չէ այն ենթադրությունը, որ հայկական առաջին ջարդերի սադրիչը Ադրբեջանում եղել է Ադրբեջանի ՊԿԿ –ի նախկին ղեկավար Հեյդար Ալիևի կողմից ղեկավարվող տեղական մաֆիան այն հաշվով որպեսզի անշահեկան իրադրություն ստեղծի Գործաշուկի համար»⁴:

Խորհրդային մամուլը շարունակում էր ինֆորմացիայի խեղաթյուրումը և հակահայկական տրամադրության ստեղծումը: 1989 թ. օգոստոսին «Կոմսոմոլսկայա պրավդա» թերթում հայտնվում է նոր խորագիր՝ «Ազգային հարց», որի տակ հրապարակվում են հոդվածներ նվիրված «պրոբլեմի սոցիալական, տնտեսական, պատմական, մշակութային և այլ կողմերին»: Օգոստոսի 5 –ի համարում նորաստեղծ խորագրի տակ առաջին հոդվածը հրատարակեց ոմն Ա. Մուրսալիևը, որը հավասարության մշան էր դրել զոհի և դահճի միջև, իսկ ԼՂ շրջափակումը նրան չէր էլ հետաքրքրել⁵:

Ողջ 1990 թ. խորհրդային և ադրբեջանական մամուլի միջոցով ստեղծվեց «հայ մարտիկի» և «անմեղ Ադրբեջանի» կերպարը, մամուլում տպվում էր (1990 թ. սեպտեմբերի 3, «Պրավդա»), որ Երևանից իբր օդով զենք է ուղարկվում Ատեփանակերտ, ուստի Ադրբեջանի կառավարությունն էլ որոշել է կրճատել ավիաուղերի թիվը: Արա մպատակն էր փակել Հայաստան – ԼՂ օդային կապը:

1990թ. հոկտեմբերի 31 –ին ադրբեջանական «Վիշկա» օրաթերթում հրապարակվեց Ադրբեջանի ԿԿ II քարտուղար, ԼՂԻՄ-ում Ադրբեջանի կազմկոմիտեի նախագահ Վ.Պոլյանիչևիչի բաց նամակը՝ ուղղված խաղաղության պաշտպանության խորհրդային կոմիտեի նախագահ, հայտնի քաղաքական մեկնաբան Դ. Բորովիչին: Պոլյանիչևիչի զայրույթն էր հարուցել Բորովիչի «Լեռնային Ղարաբա-

¹ Տե՛ս «Գրականություն և արվեստ», 1988, մարտի 4:

² Տե՛ս «Բաքուն», 1988, մարտի 1-12:

³ Карабахский вопрос: Истоки и сущность в документах и фактах, Степанакерт, 1989, стр. 70:

⁴ «Խորհրդային Հայաստան», 1989, օգոստոսի 20:

⁵ Տե՛ս «Комсомольская правда», 1989, август 5:

դին իշխանության ընտրովի մարմիններ» հրապարակումը: Պոլյանիչկոն *ԼՂ* պորբլեմը համարում է *ԽՍՀՄ* -ի կործանման սկիզբ¹:

1991թ. մայիսին խորհրդային զորքերն ակտիվորեն օգնեցին ադրբեջանցիներին փոխել մարզի ղեմնորդաֆիական պատկերը (Գետաշեն, Մարտունաշեն և այլն): 1991թ. մայիսի 25 - 31-ը ՀԽՍՀ և Ադրբեջան ժամանեցին միջազգային դիտորդներ Զ. Զոքսի գլխավորությամբ: Պատվիրակության զեկուցագրում ասվում է, որ Ադրբեջանի իշխանությունները կազմակերպում են մոր բռնազաղթ²:

1990թ. հունվարից սկսված հայ-ադրբեջանական զինված բախումները իսկական պատերազմական գործողությունների վերածվեցին Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո (1991 թ. սեպտեմբեր): Պատերազմող կողմերի միջև բացառվեց որևէ քաղաքական առնչություն: Ինչ վերաբերում է հայ - թուրքական հարաբերություններին, մեջբերենք «Ֆիգարո» թերթի 1992 թ. մայիսին արված դիտողությունը.

«ԼՂ իրավիճակի վրա հսկողություն է սահմանվում Հայաստանի, ոչ թե Ադրբեջանի կողմից: Այդ իրավիճակում Թուրքիան բացահայտորեն զրավում է Բաքվի կողմը հայտարարելով, որ թույլ չի տա ուժի միջոցով ԼՂ կարգավիճակի փոփոխություն³»:

Թուրքիայի վարչապետ Դեմիրելը Ադրբեջանի նախագահի պաշտոնակատար Մամեդովի հետ հեռախոսազրույցի ժամանակ հավաստիացրել է, որ Թուրքիան իր բոլոր ջանքերը կգործադրի միջազգային ուժերին «Հայ զավթիչների» դեմ ուղղելու համար⁴:

1992 թ. սեպտեմբերի 18 -ին թուրքական «Ջումհուրիյեթ» թերթը «Հայ նախարարը հարձակվեց Թուրքիայի վրա» խորագրի տակ անդրադառնում է ՀՀ արտ. գործ. նախարար Բ. Հովհաննիսյանի ելույթին Եվրոխորհրդի Առաջնություն կայացած նիստում: Ելույթը վրդովմունք է առաջացրել Թուրքիայի կառավարող շրջաններում: Այս առիթով թերթը գրում է. «ՀՀ արտ. գործ. նախարարը իր ելույթում ծանր մեղադրանքներ ներկայացրեց Թուրքիային: Ստամբուլի մասին խոսելիս օգտագործեց Կ. Պոլիս անունը և օրակարգ մտցրեց «ցեղասպանության» հարցը: Թուրքիային մեղադրեց Եվրոխորհրդին Հայաստանի անդամակցությունը խափանելու մեջ»⁵:

Թուրքիան փորձել էր նաև խանգարել Հայաստանի անդամակցությանը ԵԱՀԽ -ին: Պետք է նկատել, որ Հայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը եւս -ին անդամակցել չէին կարող, քանի որ պատերազմի մեջ էին: Հաշվի առնելով ցեղասպանության, ԼՂ՝ Նախիջևանի հարցերը, Թուրքիան չէր դադարեցնում երկխոսությունը ՀՀ հետ, սակայն առանց էական փոփոխությունների: Հայաստանի և Թուրքիայի կողմից արվում էին միայն բանավոր հայտարարություններ: 1992 թ. մարտի կեսերին Երևան գործուղվեց Վ. Վուրալը:

Դրան հաջորդեցին թուրքական «Միլլիյեթ», «Հյուրիյեթ», «Ջումհուրիյեթ», «Աաբախ» թերթերի թղթակիցների և հայտնի լրագրող Ս. Ա. Բիրանդի

¹ Տե՛ս «Հայաստան», 1990. նոյեմբերի 17:

² Билалов Г., Нагорный Карабах и национальные конфликты в Совете в системе прав человека, серия книг N 1. Е. 1991:

³ «Երկիր», 1992. մայիսի 12:

⁴ «Անկախություն», 1992. մայիսի 12:

⁵ Նորագույն պատմության արխիվ /այսուհետև՝ ՆՊԱ/. ֆոնդ 326, ցուցակ 9. գործ 44, էջ 5:

այցելությունները, որոնց հիմնական նպատակն էր պարզել արդյո՞ք Հայաստանը չի հրաժարվել Թուրքիայի հետ հարաբերությունները զարգացնելու մտադրությունից, պատրաստ է Հայաստանը զիջումների գնալ պահանջատիրության և ցեղասպանության հարցերում, ինչպիսին է տեսնում Հայաստանը Արցախի հարցի վերջնական լուծումը: Մարտի 25-ին թերթերի ուշադրության կենտրոնում էր գտնվում նախօրեին Յելսինկիում իր աշխատանքները սկսած ԵԱՀԿ կոնֆերանսը, ուր որոշվեց 1992 թ. ապրիլին Մինսկում հրավիրել միջազգային համաժողով՝ նվիրված ԼՂ-ին:

Թուրքական մամուլում պնդվում էր, որ ԼՂ պատերազմի երկարածոցմանը նպաստում է Ռուսաստանի և Իրանի՝ ռազմական օգնությունը: Թուրք ազգայնականների առաջնորդ Թյուրքիշը չէր բացառում Թուրքիայի զինված միջամտությունը, նշելով, որ առայժմ նախապատվությունը տրվում է դիվանագիտությանը:

Հայաստանի արտաքին և ներքին քաղաքականությանը վերաբերող ցանկացած ինֆորմացիա Ադրբեջանի լրատվության ուշադրությունից դուրս չէր մնում, սակայն դրանք շարունակվում էին խեղաթյուրվել:

1992 – 1993 թթ. հայերի ռազմական անմախաղեպ հաջողությունները և առաջխաղացումը լուրջ մտահոգություն էր Ադրբեջանի և Թուրքիայի համար: Քելբաջարի գրավման, Լաչինի հյուսիսային շրջաններում և Մարտակերտում հաջող ռազմական գործողությունների պատճառով Թուրքիան դադարեցրեց իր տարածքով Հայաստան անցնող հումանիտար օգնությունը: «Միլլիեթ» թերթը տեղեկացնում է, որ Թուրքիայի ռազմա-օդային ուժերը գտնվում են պատրաստ վիճակում և հսկողություն են սահմանված Հայաստանի սահմանների վրա²:

ԼՂ ճակատում պատերազմի մասին ամենօրյա տեղեկություններ էին հայտնում ադրբեջանական «Թուրան», «Ասսա-իրա» և այլ գործակալությունները:

Խոսելով հայ – ռուսական հարաբերությունների մասին, ադրբեջանական թերթերն այն միտքն են հայտնում, որ հայ – ռուսական բարեկամությունը Ռուսաստանի կողմից տարածքային նվաճումների քաղաքականություն է³:

Պատերազմի սկզբից հայկական ռազմական ուժերի փայլուն հաղթանակի շնորհիվ գրավվել էր 7,500 քվադրատկիլոմետր տարածք, որը կազմում էր Ադրբեջանի տարածքի 11,5% -ը:

Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Բ. Նազարովը, խոսելով տարածքային կորուստների, Վերին Ղարաբաղում ծավալված ռազմական գործողությունների մասին, «Արթնամալու ժամանակն է» հոդվածում հետևություն է անում, որ հայերը Ղարաբաղի հարցում ոչ մի համաձայնության չեն գա, որովհետև «Ղարաբաղի գաղափարի» համար շատ զոհ են տվել և հետադարձ ճանապարհի չունեն, հատկապես որ հայերի մոտ նկատվում է ռազմական հզորացում⁴:

Ողջ 1994 թ. ընթացքում մամուլի ուշադրության կենտրոնում էին գտնվում հայ – ադրբեջանական երկխոսությունները՝ հրադադարի կնքման ուղ-

¹ ԼՂԱ, ֆոնդ 326, ցուցակ 9, գործ 44, էջ 3:

² «Միլլիեթ», 1993, ապրիլ 3:

³ Տե՛ս «Ադրբեջան», 1993, մարտի 30:

⁴ ԴԴ Արտաքին գործերի նախարարություն, ԱՊԴ երկրների վարչություն, Անդրկովկասի երկրների բաժին, գործ 126, էջ 85:

ղությանը: Սակայն Ադրբեջանը չէր պատրաստվում զիջումների գնալ: Ռուսաստանի կողմից մեծ աշխատանքներ տարվեցին հրադադարի կնքման ուղղությամբ, որը ստորագրվեց 1994 թ. փետրվարի 8-ին:

1994 թ. մարտի սկզբին Մոսկվայում տեղի ունեցավ մամուլի ասուլիս Ադրբեջանի պաշտոնական ներկայացուցիչ Ռիզանի կողմից: Թեման էր. «ԼՂ: Իրավիճակը 1994 թ. փետրվարի 8-ի հրադադարից հետո»: Ռիզանը խոսելով Ղաբաթաղի պատերազմի առաջացման մասին հայտարարեց, որ պատերազմը փաստորեն սկսվեց ԼՂ-ից 50 հազար ադրբեջանցիների զանգվածային տեղահանության հետևանքով: Հայտնեց, որ շարունակվում է ադրբեջանական հողերից ադրբեջանցիների տեղահանությունը և գրավված է Ադրբեջանի տարածքի 20%-ը:

Ըստ նրա հայերի դիմումները համաշխարհային հասարակությանը բանակցություններ սկսելու համար, ընդամենը տակտիկական քայլ է, այնինչ փետրվարի 8-ի հրադադարը, ըստ նրա, խախտվել է հենց հայկական կողմից: Ըստ նրա հայկական կողմը այն կնքել է միայն Ռուսաստանի ներգործությամբ:

Արցախում ռազմական գործողությունները վերջնականապես դադարեցվեցին 1994 թ. մայիսի 12-ին ՀՀ, Ադրբեջանի և ԼՂՀ պաշտպանության մախարարությունների կողմից ստորագրված զինադադարի համաձայնագրով՝ ՌԴ և ԵԱՀԿ Աինսկի խմբի միջնորդությամբ:

Այսպիսով, ադրբեջանական լրատվամիջոցները, որոնք առանց բացառությունների 1988 – 1994 թթ. եղել են բացահայտ հակահայկական, Արցախ-Ադրբեջան կոնֆլիկտի առաջին փուլում նպաստեցին ադրբեջանցի ժողովրդի ապակողմնորոշմանը և ավելի շատ զանգվածների միավորմանը հակահայկական արշավին: Իսկ Արցախի պատերազմի ժամանակ, երբ հռչակվել էր նաև Հայաստանի անկախությունը և Ադրբեջանը պարտություն էր կրում, ապատեղեկատվության միջոցով փորձ էր արվում միջազգային ճնշում գործադրել ՀՀ և ԼՂՀ վրա:

Իսկ Թուրքիան ի սկզբանե իր լրատվամիջոցները և արտաքին քաղաքականությունը օգտագործեց ի նպաստ Ադրբեջանի:

¹ ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարություն, գործ 129, էջ 33:

² Նույնը, էջ 33: